

Hilversum: slopen en bouwen 1971-2003

ROEL LEENDERS

Hilversum: slopen en bouwen

1971-2003

ROEL LEENDERS

Met het aanvaarden van het Kernplan in 1971 was de toon gezet voor het beleid in de daarop volgende jaren. Grote projecten waarmee een begin werd gemaakt, waren de aanleg van de Verdeelweg en de bouw van het Hilvertshof. Voor de aanleg van de Verdeelweg werd een groot deel van de stationsbuurt met de grond gelijk gemaakt; als een van de laatste delen werd rond 1982 de kop van de Leeuwenstraat en het oude Stationsplein gesloopt. De levendigheid die in dit, weliswaar al sterk vervallen, deel van de stad nog aanwezig was verdween nu geheel. Ervoor in de plaats kwam de anti-stedelijkheid van het GAK-gebouw – en verder braakliggende gronden, tot op de dag van vandaag. De levendige stationsomgeving is zo verworden tot een steriele, ongure plek waar je na zessen zo gauw mogelijk weg wilt zijn... een cruciale fout op een cruciale plek. Weliswaar was de bebouwing die hier stond esthetisch niet van hoge waarde, maar dat gold niet voor alles; een prachtig, kenmerkend pand dat hier verdween, was de garage van het bedrijf Gooitax, gevestigd in een prachtige stadsvilla op de kop van het Stationsplein. En dan natuurlijk het oude stationsgebouw uit 1874 zelf: icoon van de groei van Hilversum van dorp tot stad. Ondanks vele acties tot behoud drukte de Nederlandse Spoorwegen zijn zin uiteindelijk door en viel het gebouw in 1989 ten prooi aan de slopershamer.

Op andere plaatsen in de kern werd vooral rondom de Groest het karakter radicaal gewijzigd. Voor de bouw van Hilvertshof moest onder andere de voormalige synagoge aan de Zeedijk wijken – een eenvoudig maar sierlijk gebouwtje, met natuurlijk een geschiedenis op een historische plek.

Historisch buurtje

Een zo grote kaalslag in de Hilversumse kern kon ontstaan door de economische neergang in de traditionele industrie, het nog deels dorpse (en daarmee ‘rommelige’) karakter van de kern, en het ontbreken van besef, waardering en aandacht voor de vraag wat nu feitelijk ‘typisch Hilversums’ was. Was er dan helemaal geen historisch besef in Hilversum in de vroege jaren zeventig? Toch wel, maar die uitte zich op een merkwaardige manier. In het Kernplan 1971 werd het ‘historisch buurtje’ geïntroduceerd – rondom de Laanstraat en Kruissteeg zou bebouwing worden geconcentreerd die elders moest wijken voor nieuwe ontwikkelingen. Hiermee werd er volkomen aan voorbij gegaan dat oude bebouwing verbonden is met de plek waar deze altijd heeft gestaan en dat panden een eigen,

unieke (bouw)geschiedenis hebben. Bovendien miste dit plan volkomen het besef dat ‘historie’ niet uit een paar losse brokstukken bestaat, maar dat juist de combinatie van bebouwing en plek geschiedenis oplevert. De panden die men in het ‘historisch buurtje’ bij elkaar wilde zetten hadden natuurlijk in nieuwe ontwikkelingen moeten worden geïntegreerd, zoals later met de Spijkerpandjes op de Kerkbrink is gebeurd. Echter, in plaats hiervan werd een soort ‘excuus’-buurtje geïntroduceerd, een Openluchtmuseum van (verdwenen) Hilversumse panden. De realisatie hiervan kon overigens pas ter hand worden genomen toen particulieren, en niet de gemeente, zich hiervoor inzetten. ‘Hilversum Pas Op!’ werd de drijvende kracht, en inmiddels zijn de eerste panden ‘herbouwd’ – naar hedendaagse normen, met veelal hedendaagse materialen, in een hedendaags, rationeel bouwproces.... Natuurlijk ziet het er vriendelijk en ‘dorps’ uit, maar voor wie de oude panden heeft gekend lijkt het of ze er vreemd verdwaald staan, losgerukt van hun context en bouwgeschiedenis.

Binnenstad beter

Nadat heel Hilversum geschrokken was van de kaalslag die de Schapenkamp had opgeleverd, kwam er een periode waarin een collectieve verlamming leek te hebben toegeslagen. Moeizame discussies over vernieuwing leidden vaak tot niets, en ondertussen trad er weer een periode van afwachten en ad-hoc beleid in. Uiteindelijk werd in 1989 een nieuwe visie op de binnenstad, genaamd ‘Binnenstad Beter’, door de raad aangenomen. Uitgangspunten hierin waren het integraal opknappen van het centrum, herinrichting van de openbare ruimte en de

Kruissteeg, hoek Laanstraat, in 1966. Op de achtergrond de nog steeds bestaande sigarenfabriek uit 1902 van Jan de Groot, vanaf 1929 speerijfabriek fa Van Dorp aan de Kruissteeg 19. Op de voorgrond een pand met aanbouw dat minstens uit het begin van de negentiende eeuw dateerde. Het complex was vanaf 1887 eigendom van Jacobus Dekker, die er een steenhouwerij had. Eind jaren '60 gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe synagoge (de oude synagoge aan de Zeedijk moest plaats maken voor het Hilvertshof).

De 'Kop van de Leeuwenstraat' (met op de achtergrond het oude station) waar kleine, ouderwetse, elkaar beconcurrerende middenstandswinkeltjes de eerste confrontatie vormden voor diegenen die de stad per trein bezochten. Rond 1982 gesloopt voor de bouw van het GAK-gebouw.

bouw van veel woningen. Bovendien werd er, het trauma van de Schapenkamp nog in het achterhoofd, besloten dat er in principe niet gesloopt zou worden voor het verkeer. Dit plan had dus veel goede kanten, maar toch was ook hier nog steeds de oude dorpse bebouwing het kind van de rekening.

De eerste versie van dit Binnenstadsplan ging nog steeds uit van de sloop van complete straatwanden om hier 'stedelijke', strakke lange bouwblokken voor in de plaats te zetten. Mede dankzij inspanningen van 'Albertus Perk' is het besef gaan leven dat juist de wat rommelige, informele en soms ronduit brokkelige bebouwingslijnen kenmerkend zijn voor de eigenheid van de kern van Hilversum.

Ondanks aanpassingen in het Binnenstadsplan zijn echter toch grote delen van de oude bebouwing langs de Bussumerstraat, Veerstraat en Langestraat verdwenen. Een zeer cruciaal verlies was het fabriekscomplex van Fokker Tapijtfabrieken in de Veerstraat (zie p. xxx). Juist deze gebouwen, hun uitstraling, hun ligging in het wegenpatroon en de nabijheid van andere, dorpse bebouwing maakten dat hier bij uitstek de groei van Hilversum van dorp naar stad zichtbaar was. Nog ligt aan de Groest een dergelijk complex op zijn lot te wachten: Groest 106-108 en omgeving. Een fabriekscampus dat helaas ook al sterk aangetast is, en waar in de toekomst bovendien de (verlegde) oprit van Hilvertshof pal langs zal worden geleid. Het zal nog een opgave worden om hier de waarde van dit complex enigszins overeind te houden...

Buitenwijken

Niet alleen in de kern heeft de slopershamer soms flink toegeslagen. In de buitenwijken zijn het vooral de industriële bebouwing en een aantal kerken die het veld hebben moeten ruimen. Er is – helaas tot op de dag van vandaag – nog vrijwel geen aandacht voor de industriële geschiedenis van Hilversum. Alle grote fabriekscomplexen, van tapijtfabrieken (Veneta 1980, Fokker 1987), via metaalindustrie (Ensink 1975, Jaarsma 1973) tot telecommunicatie (PTI, 1994) zijn radicaal uit het stadsbeeld verdwenen. Was dit in de jaren zeventig nog begrijpelijk – er heerste vrijwel nergens waardering voor dit soort bebouwing –, inmid-

Bij de sloop van de Leeuwenstraat in 1982 ging ook het laatste stukje Stationsplein tegen de vlakte. Er bevond zich hier nogal bekende panden: Café Felix I, de oude Wereldwinkel, Broodje Pauw, de Fietsenstalling (de voorloper van de Tagrijn) en het roemruchte etablissement Café Bos. Er bleef slechts een gapend gat over, dat eens een Duitse toerist bedremmeld deed vragen: "Hat man hier auch bombardiert?"

dels is het besef breed doorgedrongen dat fabrieken net zo goed onderdeel uitmaken van onze geschiedenis. Zo niet in Hilversum. In 2000 heeft 'Albertus Perk' nog langdurig en tevergeefs gevochten om tenminste de schoorsteen van de voormalige NSF, onlosmakelijk verbonden met de groei en wortels van Hilversum en de omroep, te behouden. Maar zowel vanuit college als vanuit de gemeenteraad kwam hiervoor onvoldoende steun. Momenteel rest van deze typisch industriële bouwvorm nog zegge en schrijve één (bescheiden) exemplaar in Hilversum (achter de Campina melkfabriek)... Maar of die het wél haalt?

Door deze radicale sloop van bekende Hilversumse fabrieken is een groot deel van het 'collectief geheugen' op dit punt verloren gegaan. Lichtpuntje is de voorbeeldige restauratie – door particulier initiatief – van de voormalige ROTER-fabriek. Misschien is dit een voorbeeld voor anderen hoe er ook omgegaan kan worden met ons industrieel erfgoed.

Villawijken

Is er in de dorpskern en Over 't Spoor veel gesloopt in de jaren zeventig en tachtig, ook de villawijken hebben lange tijd de waardering moeten missen die zij verdienen. Immers, 'ruimte' werd in toenemende mate een schaars artikel in Hilversum. Enerzijds was uitbreiding aan de stadsrand nauwelijks meer aan de orde, anderzijds voelden weinigen in Hilversum voor hoogbouw. En kan het niet in de breedte en niet in de hoogte, dan blijft vooral intensivering over. En dat staat, zeker in de villawijken, op gespannen voet met de grote waarde die deze gebieden hebben. De mogelijkheid om villa's te vervangen (lees: slopen) werd lange tijd als een welkome mogelijkheid gezien om nog redelijke aantallen woningen te kunnen bouwen. Het gelijkheidsdenken van de 'progressieve' partijen in Hilversum zorgde er daarbij ook voor dat villa's soms vervangen werden door sociale woningbouw. Als ideaal misschien te rechtvaardigen, maar de vertaling in bebouwing was meestal minder geslaagd. De lokale PSP ging zelfs zover dat zij serieus opperde om bijvoorbeeld de grote plantsoenen in het Nimrodpark te bebouwen met woningen voor de gewone man.

De Palmstraat in 1983, tussen de Larenseweg en de remise van de Gooise Stoomtram. Gebouwd in 1897 door aannemer W.H. Westerhout uit Utrecht, dus negentiende-eeuwse speculatiebouw. Was altijd al een buurtje waar sociaal zwakkeren woonden. Vanaf de jaren '70 kwamen er vooral buitenlandse werknemers met hun gezinnen te wonen, niet in de laatste plaats omdat de woningen toen al tot de slechtste van Hilversum behoorden en voor een appel en een ei gekocht konden worden. In 1984 besloot de gemeenteraad dat de buurt fors vernieuwd moest worden. Medio 1988 viel het laatste krot onder de slopershamer en kon de nieuwbouw van start. Om de nieuwe straat niet te belasten met de al wel heel slechte naam die de Palmstraat had, besloot de gemeenteraad het straatje te herdoopen tot Swammerdamstraat.

Vooraf in de villawijken rond de (voormalige) VARA-studio en Cinecentrum sneuvelden vele, best aardige, en soms ronduit mooie villa's. Het besef dat de villagebieden unieke, ook cultuurhistorisch gezien zeldzame gebieden in de Randstad vertegenwoordigden, drong in Hilversum pas laat door. Feitelijk waren het eerst de bewoners die hier bij voortdrijving op hamerden; pas later volgde de gemeente. Inmiddels wordt gelukkig de bescherming van het noord-westelijk villagegebied voorbereid.

Tenslotte moet de aandacht worden gevestigd op een verschijnsel dat typerend is voor deze tijd: de sluiting van kerken. Zo kwamen ook in Hilversum, op vaak zeer markante locaties, kerkgebouwen vrij. Niet allemaal zijn dit juweeltjes van bouwkunst die tot elke prijs behouden moeten worden, maar bijvoorbeeld de Noorderkerk (gesloopt in 1992) was een prachtig voorbeeld van een op zijn bijzondere locatie toegesneden gebouw. Hergebruik was een goede optie geweest, waarvoor veel meer partijen zich hard hadden moeten maken. Helaas moet hetzelfde gezegd worden nu we de discussie zien over de Zuiderkerk en de mooie kerk aan de Tesselschadelaan.

Bescherming

Het is dus duidelijk dat zowel het gemeentebestuur en ambtenaren als inwoners van Hilversum lange tijd weinig oog hadden voor de historische

waarde van bebouwing. Hilversum leek lange tijd een stad zonder geschiedenis. Alleen erkende rijksmonumenten waren tot diep in de jaren tachtig eigenlijk redelijk zeker van bescherming. Dorpsbebouwing had nauwelijks de aandacht, oude fabrieken konden sowieso op weinig sympathie rekenen ('lelijk'), en we zagen dat zelfs villa's pas laat als waardevol werden erkend. Wel kwam er steeds meer waardering voor het erfgoed van Dudok en Duiker, waardoor wellicht de aandacht (en middelen!) van de gemeente lange tijd nogal eenzijdig hierop gericht bleven.

Toch liep Hilversum merkwaardigerwijze wel voorop bij het opstellen van een grondige inventarisatie van 'waardevolle bebouwing'. Reeds in 1983 verscheen een lijvig boekwerk, waaruit de raad als 'beschermenswaardig' een selectie maakte volgens het uitgangspunt dat uit elke (bouw) periode representatieve voorbeelden behouden moesten blijven. Bij critici werd dit boek echter al gauw de 'scheurkalender' genoemd, want ondanks de waardering in woord en geschrift vielen verschillende panden die de hoogste waardering hadden in de jaren daarna ten prooi aan sloop. Zo is de teloorgang van Villa Corvin aan de Bergweg in 1986 een berucht voorbeeld geworden van 'jammer, maar helaas...'

Gevarenzone

Was Hilversum in al deze ontwikkelingen uniek? Nee, geenszins. Bijna alle grote en middelgrote steden in Nederland waren in de jaren zeventig en tachtig bezig met grootse plannen waarvoor oorspronkelijke bebouwing moest wijken. Daarnaast gingen de traditionele industrieën, die vaak in of aan de rand van de kern gevestigd waren, over de kop. Grote leegstaande fabriekscomplexen waren het resultaat. Wat in Hilversum wel opvalt is dat er nog maar zo weinig over is van deze bebouwing – en dat wat er nog rest ook veelal in de gevarenzone zit.

Concluderend: in de periode vanaf begin jaren zeventig is in hoog tempo een groot aantal voor Hilversum karakteristieke gebouwen verloren gegaan door sloop. Dit waren niet altijd opvallende of bijzonder mooie gebouwen, maar een sluipend proces van verontachtzaming, desinteresse, verval, en uiteindelijk sloop, leidde wel tot het verdwijnen van hele straatgezichten – vooral in de binnenstad en Over 't Spoor. Deze beide delen van Hilversum veranderden hiermee radicaal van karakter. Sluipender ging de ontwikkeling in de villagegebieden en bij de kerken, maar ook hier verdwenen vele, vaak kenmerkende gebouwen.

De conclusie van dertig jaar slopen en bouwen is dat veel ten goede is gekeerd, zij het soms erg laat. Positief is dat inmiddels de waardering voor de villawijken algemeen is, en hier ook concrete stappen worden gezet ter bescherming en verder uitbouwen van hun unieke karakter. Grote zorgen blijven echter bestaan over het gebrek aan aandacht en besef voor met name de oude, eenvoudige dorpse bebouwing en de industriële geschiedenis van Hilversum. En dat, terwijl deze net zo kenmerkend zijn voor de Hilversumse identiteit als Dudok, villawijken of de omroep.